

האומה

במה למחשבה לאומית

העורך: יוסי אחימאיר

גיליון מס' 166
שנה מ"ד
חורף תשס"ז – דצמבר 2006

רבעון בהוצאת
המסדר ע"ש זאב ז'בוטינסקי

כל הזכויות שמורות ©

כתובת המערכת:

ת"ד 6583, תל-אביב, מיקוד 61064
טל-פקס: 03-6133445
דוא"ל: editor@ha-umma.com

כתובת ההנהלה ומנויים:

ת"ד 21769, תל-אביב, מיקוד 61217
טל: 03-6910334, פקס: 03-6950410
דוא"ל: info@ha-umma.com
מנכ"ל: אליעזר בן-יקיר זיסקינד

מחיר הגיליון: 30 ש"ח
דמי מנוי לשנה: 120 ש"ח

HA-UMMA (The Nation) - Quarterly
Published by Misdar Jabotinsky in Israel

Editorial Office: P.O.B. 6583, Tel-Aviv, Z.C. 61064
Tel-Fax: 03-6133445
E-mail: editor@ha-umma.com

Administration: P.O.B. 21769, Tel-Aviv, Z.C. 61217
Tel: 03-6910334, Fax: 03-6950410
E-mail: info@ha-umma.com

Editor: **Yossi Ahimeir**

44th Year

No. 166 - Winter 2007

האומה באינטרנט: www.ha-umma.com

המסדר באינטרנט: www.misdar-jabo.org

דוא"ל המסדר: mail@misdar-jabo.org

סדר, עימוד, דפוס: חדקל בע"מ תל-אביב

הוצא לאור בסיוע משרד החינוך, התרבות והספורט - מינהל התרבות

האחריות לדעות המובעות במאמרים חלה על מחבריהם בלבד
אין המערכת אחראית לתוכן המודעות ולסגנון

חברי מועצת המערכת:

יוסף קיסטר - יו"ר,

גבי אביטל, תיאודור בלברסקי, בצלאל וינשל, סמי ישראל, דוד מורין, נפתלי סילצקי, יעקב
סיקא-אהרוני, יוסף פרנקל.

העורך הראשון: דוד ניב ז"ל

תוכן העניינים

5	בפתח הגיליון	
	דמוקרטיה במדרון (2):	יורם ארידור:
7	ממשלה ב"פאטה-מורגנה" מורה-דרך לניהול מו"מ	משה שרון:
13	בבזאר המזרח-תיכוני טעויות הסלוקים באמאוס	אורי מילשטיין:
21	חזרו במלחמת לבנון השניה יובל למבצע "קדש": האם יושמו	אהרון יפה:
30	לקחיו במלחמות הבאות? פרויקה ושלומיק –	יוסי אחימאיר:
38	שני בית"רים, שתי מלחמות מאבקו של ז'בוטינסקי למען	משה הלוי:
43	העלייה ושלום-בית במחנה הציוני	
51	"להבות אחזו בבית" סטירת לח"י נועזת	מנחם שריד: ניר מן:
56	למבצר הבריטי בלב תל-אביב יוחנן בדר ופנחס לבון –	שלמה נקדימון:
70	יד ביד בפרשת "עסק הביש"	
82	בן האופה (שיר)	יצחק גנוז:
	ביקורת ספרים	
84	חיוכו של עולה-הגרדום בגטו	שרה אוסצקי-לזר:
90	זהירות: פסיכר-היסטוריה	ג'ודי באומל-שוורץ:
93	מלכודת הדבש של שרון	גבי אביטל:
97	סיפור הדור בביוגרפיה של עסקן	יוסף אורן:
108	עידן של המשכיות ולא הישרדות	יוסף קיסטר:
112	"אנו צריכים לגמר טוב במהרה בימינו"	יעל ויילר:

סיפור הדור בביוגרפיה של עסקן

נתן שחם, "קרן אקסודוס", הוצאת זמורה-ביתן, 2006, 412 עמ'.

אישי-ציבור, ומה גם פוליטיקאי, שלא היה ראוי לכבוד הזה, כדאי לחשוף את ההצדקות לבחירה באפרתי כמועמד לביוגרפיה שהוא עצמו שתל בפייהם של כנען וטניה. אף שכנען שיער "כי בחשבון ההיסטורי, אפרתי יהיה הערת שוליים בספר המונומנטאלי הנכתב והולך על דוד בן-גוריון, בפרק המתאר את ניסיונו לדלג על דור הביניים ולהעביר את השרביט לבאים אחריו" (עמ' 382) – המציא הצדקה דחוקה לשקוד על השלמת המשימה: "עדיין אינני יודע אם היה נהג הקטר או שומר המסילה. אבל אולי הסיפור שלו הוא המסילה שעליה נוכל להסיע את הרכבת שלנו. הרבה אפשר ללמוד על רוח התקופה מסיפורו של אדם שישב באותו קרון שבו נסעו האנשים שעשו היסטוריה" (עמ' 136).

כשנוכח שטניה לא השתכנעה מהנימוק הציורי הזה, בחר בסיבה כוללת וקולעת יותר להצדיק בעזרתה את כתיבת הביוגרפיה על יואל אפרתי: "אני נכנס להרפתקה הזאת לא כדי להנציח את אפרתי, אני מקווה לספר דרכו את הסיפור של הדור שלנו" (עמ' 167). טניה שיכנעה את עצמה בחשיבות השקעתה בתחקיר על אפרתי בעזרת נימוק מוגבל הרבה יותר: "בי הוא מעורר עניין יותר ויותר. אני תוהה איך איש רך שכזה, חסר מרפקים, שרד בגוב האריות" (עמ' 283). דבריה

מייסד קרן אקסודוס, קוין קאן, הוא מיליונר יהודי מאוסטרליה שהשיג את עושרו המופלג בעסקי יהלומים חובקי עולם. מדוע, אם כן, החליט להפנות מכספי קרן זו, "שבאמצעותה הוא מזרים כספים למפעלי תרבות בארץ" (עמ' 297), גם למימון כתיבת ביוגרפיה על חייו ופועלו של יואל אפרתי, עסקן מפלגתי שבשיא פעילותו במפלגת השלטון העפיל אחרי שנים לדרגת שר במשרד הבינוי והשיכון, מהמשרדים הפחות מבוקשים בממשלה?

ואכן, אין כמעט דמות מבין הדמויות הרבות שמופיעות בעלילת הרומאן שאיננה מבטאת את תמיהתה על כך שמכל בני דורו הוחלט לכתוב ביוגרפיה דווקא על יואל אפרתי. אפילו הצמד שנשכר על-ידי קאן לכתוב את הספר, הסופר כנען מנדלבאום והתחקירנית טניה אופיר, אינם משוכנעים שאפרתי היה המועמד הראוי מכולם בדורו שתיכתב ביוגרפיה על חייו ופועלו. כזו היתה תגובתה של טניה כששמעה לראשונה על כוונה זו מפי כנען: "דווקא עליו? – – – חשובים ממנו לא זכו לביוגרפיה". גם הסברו של כנען לא שיקף התלהבות גדולה מהרעיון: "הוא מקווה שיעלה בידו לכתוב ספר מעניין על איש לא כל-כך חשוב" (עמ' 35).

כיוון שאי-אפשר להתעלם מהנאתו הצרופה של נתן שחם לכתוב עלילה על מאמצים שכשלו לכתוב ביוגרפיה על

ידוען לאלמוני הוא רק בחריפות הסתירה הזו, אך אם יועמדו חיייו של אלמוני בתחקיר דומה לזה שבוצע על חייהם של גיבורי שלושת הרומאנים האמורים של נתן שחם, קרוב לוודאי שיוכח, כי גם במקרה שלו "הפן הציבורי והפן הפרטי אינם מדברים זה עם זה".

ברומאנים מסוג זה, שמושגת על תבנית החקירה והבילוש, נחשפת סתירה כזו בחייו של הנחקר באופן מדורג ובעזרת איסוף שקדני של פרטים, תישאול של אנשים שהיו מעורבים בפרשיות והשוואה בין גרסאות שונות על אותם אירועים. לכן מבטיחה היטב תבנית זו את יסוד המתח בעלילה. בנוסף לשימוש המושכל שעשה נתן שחם בתבנית הזו, כדאי להזכיר גם את הניצול המוצלח שלה על-ידי אהרן מגד ברומאנים "החי על המת" (1965) ו"עוול" (1996).

הצלחת השימוש בתבנית העלילתית של הבילוש והחקירה, כדי לחשוף את האמת על חייו של איש-ציבור או ידוען, מותנית לא רק בבחירה של דמות נחקר מעניינת, איש שהביוגרפיה שלו משקפת היטב את התקופה של חייו, אלא גם בבחירה של חוקר-יחיד (כמו במקרה של "צלו של רוזנדרוף") או קבוצת-חוקרים (במקרה של "סידרה") שמניעיהם לפשפש בתולדותיו של הנחקר הינם מוצדקים. כאשר תנאי זה מתקיים, מתענג הקורא לא רק מתהליך הבילוש והחקירה שחושף את הסודות של הנחקר ואת הסתירות בחייו, אלא גם מהשפעת העיסוק בתחקיר על החוקרים. בדרך כלל הם מתחילים את חקירתם מעמדה מסוייגת עד עויינת

רומזים, כמובן, על גוב האריות הפוליטי, שבישראל הוא, כנראה, טורפני ואכזרי יותר מאשר במדינות אחרות בעולם.

תבנית החקירה והבילוש

כשנתיים לפני הופעת הרומאן "קרן אקסודוס", פירסם נתן שחם את כרך המסות "שלום חברים" (2004). במסות אלה סיפר על אישים שפגש והכיר במהלך חייו, רובם דמויות נודעות בתולדות הארץ ומיעוטם אישים מהעולם שהיה להם קשר למתרחש בארץ, ולכן כתובים פרקי הספר באופן הקרוב ביותר לאופן שנכתבת ביוגרפיה. במסת המבוא לספר ניסח אבחנה המתייחסת לסוגה הביוגרפית: "ידוענים, לעיתים קרובות הם כפולי פנים. הפן הציבורי והפן הפרטי אינם מדברים זה עם זה". את הלקח הזה יישם נתן שחם בשניים מהרומאנים הבדייוניים הקודמים שלו, "סידרה" (1992) ו"צלו של רוזנדרוף" (2001), אך דווקא ברומאן הנוכחי הוכיח, כפי שיודגם בהמשך, את תרומתה החשובה של אבחנה זו לחיוניות העלילה.

ואכן, סוד הצלחתם של שלושת הרומאנים, "סידרה", "צילו של רוזנדרוף" ו"קרן אקסודוס", הוא בין היתר השימוש המושכל שעשה בהם הסופר בתבנית העלילתית של הבילוש והחקירה, תבנית שאיננה רק חושפת את הסודות ואת הפרשיות, שהידוען ניסה להסתיר מעיני הציבור, אלא גם מחכימה את הקורא בהבנת טבע האדם: אי-הצלחתו להביא לידי חפיפה מלאה את חייו הפרטיים עם הנורמות שבהן הוא נשפט בחברה שלו. ההבדל בין

נתן שחם

מעפילים, כדי שתצטרף לקיבוץ, עד שישלים את שליחותו. פרקי הזמן הקצרים ששהה בקיבוץ עם דבורה, בין שליחות לשליחות, הבליטו את הפער בינו, האינטלקטואל, לבניה, שכל מאווייה הסתכמו בגידול הילדים. אחרי שנפרדו עזב יואל אפרתי את הקיבוץ, אך דבורה נשארה בגדיש עם בנם היחיד, עובד.

אפרתי לא ידע בעת שנפרד מדבורה שהיא נושאת ברחמה גם את בתו, תרצה, ואחרי שהתבשר על כך התאמץ לקיים קשר קבוע עם שני ילדיו למרות היחס המסוייג שגילו חברי גדיש כלפי ביקוריו בקיבוץ. אף שדבורה סייעה לו לקיים ביקורים אלה, אין עובד, הבן הבכור, זוכרם לטובה: "הוא לא היה אבא במובן המקובל. - - - בשנים שהייתי זקוק לו ביותר הוא היה גוש שחור שמופיע פתאום בחושך ומעיר אותי באמצע הלילה, אחרי שכל ההורים

כלפי הנחקר ועם רצון עז לחשוף את כשלונותיו, אך מסיימים אותה עם אמפאטיה רבה כלפיו ועם הבנה לחולשותיו כאדם. כזאת אירע גם לכנען ולטניה בסיום איסוף המידע על חייו של יואל אפרתי.

נטישות ופרידות

להפתעתם גילו כנען וטניה, שבניגוד למצופה היה קל להם יותר ללקט את המידע על חייו הפרטיים של אפרתי מאשר על חייו כעסקן במפלגה. כל בני משפחתו הסכימו להתראיין וכל מי שהיו ברשותו פרטים על החיים הפרטיים של אפרתי גילה נכונות למסור אותם להם. ואכן, עד מהרה שלטו שניהם בסיפור רצוף ומלא על אפרתי כאדם פרטי.

הוא היה בנו של יוסף אפרתי, פעיל מסור למפלגה שהיה נאמן ומקורב לבן-גוריון. עקב תפקידים שמילא האב כנציג הסוכנות בפולין ובארצות-הברית שהה יואל רוב שנות נעוריו ובחרותו הרחק מתל-אביב, העיר שבה נולד ב-1922. רק ב-1947 בהיותו בן עשרים-וחמש ולאחר שסיים תואר שני באוניברסיטת קולומביה, חזר לארץ כדי להצטרף לחבריו מהתנועה שייסדו בינתיים את קיבוץ גדיש. כעשר שנים היה מוכר כחבר קיבוץ, אף שתשע מהן עשה בשליחות התנועה מחוץ לקיבוץ, כי התנועה העדיפה לעשותו לעסקן "במשרה מלאה".

בהיותו בשליחות הראשונה שלו בגרמניה, התאהב בדבורה, נערה משארית הפליטה, וכיוון שנשאה את בנו ברחמה, דאג להעלותה לארץ בספינת

בנו. רק אחרי שנים הגיע הבן הזה כמתנדב לקיבוץ גדיש ואז נפגש גם עם אביו. פגישה מאוחרת זו וגם פגישה נוספת ביניהם באמריקה לא הצליחו לייצב את הקשר ביניהם. היחידה שידעה לדווח על אירועים אלה לכותבי הביוגרפיה היתה תרצה, משום שהתגוררה קודם לאסון תקופה קצרה בביתם של אביה ואוולין בתל-אביב.

אחרי כשלוש שתי מערכות הנישואים האלה, לא נישא אפרתי בשלישית, אלא קיים קשרים בה-בעת עם מספר נשים. חייו התייצבו מחדש רק אחרי שהכיר בשנת 1982 את דורה שניידרמן, אלמנתו של פרופסור לגנטיקה ואם שכולה ממלחמת לבנון, שאל ביתה עבר להתגורר עד יום מותו ב-1992. עשר השנים המשותפות שלו בחברת דורה היו השנים היציבות והרגועות היחידות בחייו הפרטיים. היא היתה היחידה מכל הנשים שהיה להן קשר עם אפרתי, שלא חשפה מידע על היחסים שלה איתו ולא נידבה להם מהמסמכים שהותיר אחריו בביתה. גם את הנימוק לסירובה למסור פרטים ומסמכים אלה ניסחה באופן יוצא דופן: "הוא לא קיבל מימיו החלטות כה גורליות שחשוב לדעת אם היה לו כאב בטן באותו יום" (עמ' 275). אף-על-פי-כן הפיקה טניה מהפגישה איתה תמונה שונה על אפרתי מזו שהציגו לה אלה שהכירו אותו במישור הציבורי: "הוא היה איש עמוק, אבל לא היה לו אופי של מנהיג. – – – היתה לו דעה משלו. הוא לא נלחם עליה, לא כדי להבטיח לעצמו מקום טוב באמצע, – – – אלא מפני שלא היה לו אופי של לוחם. יתכן שבחר במקצוע הלא-ינכון –

כבר השכיבו את הילדים וכיבו את האור" (עמ' 110). באופן שונה לגמרי חקוקים ביקורים אלה בזכרונה של תרצה: "הוא היה בא לקיבוץ לעיתים קרובות והדבר שימח אותה מאוד, לאו דווקא בגלל המתנות שהביא לה, אלא בגלל העצב בעיניו והאהבה העצומה שקרנה מהן" (עמ' 373).

עדותה של דבורה איננה מיישבת את הסתירה בין העדויות של ילדיהם, אלא מבהירה שכשלונו כאבא היה בלתי-נמנע משום שלא שהה בחברתם כאבות אחרים: "הוא בכלל לא ידע להתנהג כמו אבא אחראי, אף-על-פי שהוא היה בטוח שהוא הכי חכם מכולם. בימים הספורים שהיה מגיע הביתה לפני ההשכבה של הילדים, לפני שמונה בערב, הוא היה משחק איתם במשחקים של מבוגרים ונותן להם לנצח אותו בלי להבין שבכך הוא מערער את האמון שלהם בו" (עמ' 115).

נישואיו השניים של אפרתי לאוולין היפה לא זכו אף הם לאריכות שנים. הוא ידע שבניגוד לדבורה בגדה בו אוולין בלילות שבהן נשאר ללון בירושלים או כשהיה בשליחות מחוץ לישראל, ואף-על-פי-כן סבל בשתיקה את בגידותיה בו עד שהתרחש האסון בביתם בהיעדרו. באחת הפעמים, בעודה מתעלסת עם מאהב בחדר-השינה, נחנקה למוות הבת מהתאומים שנולדו להם. בתום ה"שבעה" עזב אפרתי את הבית ועבר להתגורר במלון בירושלים, אך אוולין לא חיכתה שיגשים את החלטתו לגרשה וברחה עם הבן לאמריקה. במשך שנים לא הצליח לגלות את מקומם ולא ידע על גורלה ועל גורל

תפקידו הגיע לידיעתו הסיפור על נער בן שבע-עשרה, ניצול מאושוויץ שנכלא בכלא הגרמני בעוון רצח של אדם תמים. אפרתי נסע לפגוש את הצעיר ואחרי ששמע מפיו את פרטי המעשה ואת מניעיו לא התלבט ארוכות ובר-במקום החליט לחלצו מהכלא ולהעלותו לארץ. על דעת עצמו ובניגוד להוראות הקבע המפורשות של המוסד לעלייה ב' גייס לוחמים מהבריגדה, שהושארו על-ידי ה"הגנה" בגרמניה להעלאת מעפילים לארץ, ואלה חילצו את הצעיר מבית-הכלא הגרמני והבריחו אותו לארץ.

כעבור שנים, אחרי שהפדוי מהכלא התפרסם בארץ כמיליונר האוסטרלי קוין קאן, החלו רבים במפלגה להתעניין בעברו. הגירסה שנפוצה במפלגה על המקרה סיפרה, שאחרי שהשתחרר ממחנה אושוויץ החליט קאן לנקום על ניצולו המיני במשך שנתיים על-ידי הומוסקסואל ששירת כקצין מינהלה במחנה. אך בגלל טעות בזיהוי רצח גרמני תמים שהיה בדרך לכפרו. קאן לא אישר גירסה זו, אך בתיאור שמסר לכנען הודה, שאכן נקם בגרמנים על-ידי רציחת אחד מהם.

שמו של קאן ומניעיו לבצע רצח נחשפו בפרוטוקול שמצאה טניה במרתף של בן-עמי. מהפרוטוקול הזה, שדן במשפט-החברים שנערך לאפרתי "על שבניגוד לתקנות סייע לרוצחו של גרמני חף מפשע לברוח מגרמניה באמצעות המוסד לעלייה ב'" (עמ' 229), התברר, שאפרתי העלים את הסיבה האמיתית לרצח אותו גרמני בידי קאן. במקום הגירסה הנכונה, שנפוצה אחר-כך, הציג בפני הוועדה גירסה שבלטה בה הכוונה

-- עד יומו האחרון התעקש לדבר על שליחות ולא על מקצוע" (עמ' 280-281).

המבחן המוסרי

האמת חייבת להיאמר: אף שהמידע על הפן הפרטי בחייו של יואל אפרתי נאסף בשלמותו בתחקירם של כנען וטניה, אין הוא מעניין ואין הוא מפתיע כמו המידע הלא-שלם והרצוף פערים על הפן הציבורי בחייו. ייתכן שאלמלא הצורך לאשר את האבחנה על הפער בין שני המישורים האלה בחייו של איש-ציבור, ואלמלא ההכרח לעמוד בתביעת המלאות בעלילה ריאליסטית, אפשר היה לוותר עליו, אחרי שלא הובלטה השפעתם של האירועים בחייו הפרטיים של אפרתי על החלטותיו ומעשיו כאיש-ציבור. לעומת זאת, גילו כנען וטניה, שלעולם לא יצליחו לאסוף מידע שלם על תנועותיו של אפרתי במבוכ המלא בתככים של המפלגה הפוליטית. נתן שחם התגבר על קושי זה על-ידי התמקדות בארבע פרשות שיואל אפרתי היה מעורב בהן כאיש-ציבור. כנען וטניה השקיעו מאמץ גדול כדי ללקט ממוסרי-העדויות רסיסי מידע על כל אחת מהן, ואף-על-פי-כן לא הצליחו לפצח את כולן באותה מידה של הצלחה.

באופן מלא הצליחו כנען וטניה לפענח את הפרשה הראשונה - "הפרשה הגרמנית", שהעמידה אותו במבחן מוסרי כבר בתפקיד הראשון שהטילה עליו התנועה. ב-1946 יצא אפרתי לגרמניה בשליחות עליה ב' להפעיל שם מחתרת שתעסוק בהעלאת ניצולי-שואה לארץ באניות מעפילים. במסגרת

קורותיו כנער באושוויץ והרצח שביצע אחרי שהשתחרר משם; והשני – שהביוגרפיה לא תספר על השנים האחרונות בחייו של אפרתי, שבהן נסוג מרעיון ארץ-ישראל השלמה. ואכן, קאן ביטל את תמיכתו בהשלמת הביוגרפיה כשסרבו לדרישותיו, והיה עליהם להחליט אם להשלים את כתיבת הביוגרפיה כפי הבנתם ועל-פי מצפונם, כדי לפרסמה בכוחות עצמם.

במבחן הערכים הסותרים

באופן מלא הצליחו כנען וטניה לפענח גם את הפרשה השנייה שאפרתי היה מעורב בה כאיש-ציבור, פרשה מוקדמת מתקופת שירותו כמפקד פלוגה במלחמת העצמאות. את פרטי הפרשה הזו שמעה טניה מפי מי שהיה אז קצין בכיר בחטיבה שבע: "בקרוב על הדרך העוקפת לירושלים שלח אפרתי מחלקה מפלוגתו לכיבוש גבעה לאור היום כדי לקבוע עובדות בשטח" לפני הפסקת האש. רוב האנשים לא חזרו מהקרב ההוא. ביניהם שניים מחבריו הקרובים" (עמ' 185).

אחד משני החברים, מפקד המחלקה שעליו הטיל אפרתי לבצע את הפקודה "לכבוש גבעה מבוצרת לאור היום", כתב לפני צאתו לקרב מכתב לאפרתי. במכתבו הציב מפקד המחלקה לאפרתי שאלה ערכית עקרונית: "אני שואל את עצמי אם ציות לפקודה היא ערך עליון, גם כשהפקודה היא איוולת ממדרגה ראשונה?". ואף שלא האשים את אפרתי במתן הפקודה, שיצאה ממפקדת החטיבה, לא פטר את אפרתי מכל אשמה: "אתה אשם שלא מחית בכל

לגונן על קאן: "הבחור רצה לנקום על רצח בני משפחתו. נודע לו שבחווה כפרית מסויימת מסתתר איש אס-אס. היתה לו טעות בזיהוי, שעלתה לגרמני חף מפשע בחייו".

על הופעתו הלא-משכנעת של אפרתי בפני הוועדה שמעו כנען וטניה גם מפי אליהו רוגובסקי, בן השמונים וחמש. רוגובסקי שעמד בראש הוועדה זכר, שאפרתי לא הסתפק בנימוקים להצדקת הסטייה שביצע, אלא הפליג עם דמעות בעיניו ו"בפאתוס שלא היה במקום ולא היה לעניין" במשמעות האנושית-מוסרית של הצלת נער שניצולו המיני באושוויץ במשך שנתיים על-ידי קצין נאצי יכול היה להופכו למטורף או למפלצת. כמו כן סיפר, שאפרתי המשיך לסייע לקאן גם בארץ עד שהלה עמד על רגליו והתקדם בזכות כשרונותיו למישרת ניהול בפרוייקט של "סולל-בונה" באפריקה. משם עשה קאן את דרכו לאוסטרליה שבה התעשר.

במשך השנים פרע קוין קאן בדרכים שונות את חובו לאפרתי. הוא העביר לקיבוצו, גדיש, סכום שהספיק להקמת אולם תרבות ומגרש כדורסל, הזרים כספים להגשמת תמיכתו של אפרתי בהקמת היישובים החדשים בשטחים ועזר לו במימון המירוץ שלו ב"פריימריס" של המפלגה. קאן לא הסתפק בכך ואחרי שאפרתי נפטר בקיץ 1992 החליט להנציח את זכרו גם על-ידי הזמנת ביוגרפיה שתספר על חייו ופועלו.

למטרה זו גייס את כנען ואת טניה, אך הציב להם שני תנאים מגבילים. הראשון – שלא ייכלל בה סיפור

פיענחו עד תום את שתי הפרשות המאוחרות. הראשונה מבין השתיים היתה פרשה פוליטית שאירעה בשלהי שנת 1976, שבסיומה התאבד אחד משריה הבכירים, השר בן-עמי, אביו המאמץ של נמרוד. היתה זו פרשת שחיתות שהמפלגה מנעה את השלמת בירורה. רמז על השחיתות מצאה טניה בספר "המהפך", שדן בחילופי השלטון בישראל אחרי הבחירות בשנת 1977: "שלמילוי קופתה הריקה של המפלגה הועברו סכומי כסף גדולים מסעיף לסעיף". כמרכן נאמר שם "שהאדם האחרון שעמו שוחח בן-עמי בטלפון ביום שהתאבד היה אפרתי", שהיה אז המזכיר הכללי של המפלגה.

דמיונה של הפרשה הבדוייה בעלילת הרומאן לפרשה אמיתית שהתרחשה בחייה של החברה הישראלית מצדיק להסתייע בזו האמיתית להשלמת הרמז שמצאה טניה בספר "המהפך". כידוע, התאבד בינואר 1977 השר אברהם עופר, שר השיכון בממשלת יצחק רבין, אחרי שנחשד כי בתקופת היותו מנכ"ל "שיכון עובדים" הועברו משם בידיעתו כספים למימון פעולותיה של המפלגה. מעשה השחיתות הזה בוצע כדי שהמפלגה לא תאבד את השלטון לימין בגלל מחסור בכספים למימון מערכת הבחירות. נימוק זה עצמו הועלה גם בעלילת הרומאן להסברת השערוריה הפוליטית שאליה נקלעה מפלגת השלטון בתקופה שבה כיהן יואל אפרתי כמזכיר הכללי שלה.

מכאן ואילך יפורטו אירועי הפרשה הפוליטית אך ורק מתוך עלילת הרומאן. האצבע המאשימה הופנתה כלפי השר בן-עמי, והוא ירה בעצמו אחרי שאיש

התוקף נגד הפקודה שקיבלת, להסתער לאור היום על גבעה שהאויב ודאי ביצר אותו כהוגן" (עמ' 387). ועוד הוסיף הכותב בשולי המכתב: "במחשבה שנייה יכולת לסרב פקודה וללכת לכלא. לא היו מעמידים אותך אל הקיר".

השמועה על קיומו של המכתב נפוצה בין לוחמי מלחמת השיחרור, וגם טניה וכנען קיוו למצוא אותו אצל דורה שניידרמן, אך להפתעם התברר שבמכתב זה החזיקה לא הידועה בצייבור שבחברתה סיים אפרתי את חייו אלא דווקא תרצה בתו. אבל עוד קודם שטניה זכתה לשמוע את הכתוב במכתב מפי תרצה, הופתעה לשמוע במהלך הביקור אצל אלמנת בן-עמי, ביקור שמטרתו היתה לברר את פרטי הפרשה הפוליטית שהסתיימה בהתאבדות בעלה, שכותב המכתב הזה היה אביו הביולוגי של נמרוד. מפי נמרוד נודע לה שאפרתי הקדיש לו תשומת-לב ונהג להביא לו מתנות כשחזר מנסיעותיו לחוץ-לארץ.

נמרוד גם סיפר, שאפרתי הבטיח להעביר אליו את המכתב שכתב אביו, בנימין, לפני שנפל בקרב ההוא, אך עד יום מותו לא קיים את ההבטחה. תרצה נאותה לקרוא באוזני טניה את המכתב, אך דחתה את שילובו בביוגרפיה וגם את הצגתו לעיני נמרוד. לעומת זאת סיפרה, שבמעמד שבו מסר לה אביה את המכתב למשמרת ב-1990 העיר על המשפט שנרשם בשוליו "כי גם בנימין היה יכול לסרב פקודה וללכת לכלא".

הפרשה הפוליטית

בניגוד לשתי הפרשות המוקדמות, שאותן הצליחו כנען וטניה לפענח, לא

אפרתי בכספים שקאן היה מוכן להזרים אליו אך ורק למטרות ציבוריות. קיבוץ גדיש היה אחד הנהנים הצנועים מהכספים האלה. סכומים גדולים במיוחד מכספיו של קאן השקיע אפרתי במטרה בעלת אופי אידיאולוגי מובהק. בהיותו שר השיכון והבינוי, הזרים סכומים אדירים שקאן היה מוכן להשקיע בהקמה ובהרחבה של ההתנחלויות בשטחים ששוחררו במלחמת ששת-הימים.

במערכת הבחירות שבה הונהגה בפעם הראשונה שיטת ה"פריימריס" הסכים אפרתי לראשונה לקבל מקאן כספים למטרה אישית, למימון בחירתו מחדש כמועמד המפלגה לכנסת. אף שהגיע כבר אז להכרה שאין סיכוי להגשים את רעיון ארץ-ישראל השלמה ומוטב להפסיק את ההשקעה בהרחבת ההתיישבות היהודית בשטחים, לא גילה לקאן על השינוי בהשקפתו.

זו לא היתה המצוקה היחידה שאפרתי נקלע אליה ב"פריימריס". גם אלמלא הודגש האיסור בחוק, ידע אפרתי שהשימוש בסכומי הכסף שהעמיד לרשותו קאן למטרה זו גובל בשחיתות ציבורית. הכניעה של אפרתי לכספיו של קאן קירבה אותו לסוף הקריירה הפוליטית שלו. אף שנודע בכל שנות פעילותו במפלגה כ"טפלון", כאינטלקטואל הנזהר שהשחיתות לא תדבק בו, איבד ב"פריימריס" באחת את כבודו ואת מעמדו המיוחד במפלגה.

עובדה זו משתקפת בדברים שבוריה, פעיל ותיק במפלגה, אמר לצמד שהתכוון לכתוב את הביוגרפיה על אפרתי. בוריה הודה, שהמעבר לשיטת

במפלגה לא יצא להגנתו ולא עמד לצידו כשזומן לחקירה. עקב העובדה שאפרתי היה האחרון ששוחח עם בן-עמי לפני שהלה ירה בעצמו, רחשו השמועות בפרוודורים של המפלגה, שאפרתי יעץ לבן-עמי לקבל עליו את האשמה במעילה ולהצהיר שלקח את הכספים לעצמו והעבירם לחשבוננו הפרטי. ואכן, הצעה כזו להיחלצות המפלגה מפרשת השחיתות נדונה בפתק שמר אפרתי בארכיונו ואשר הגיע בדרך מפוקפקת אחרי מותו לידי של גרינוולד, סוחר ערמומי במסמכים.

בנסותו לפתות את כנען לרכוש את המסמכים מידי, רמז גרינוולד שהפתק נכתב על-ידי אפרתי והוא מוכיח שאפרתי הוא שדחק את בן-עמי להתאבדות. כנען שלל את האפשרות שהפתק נכתב על-ידי אפרתי, וגם נמרוד, בנו המאומץ של בן-עמי, דחה אפשרות זו. אמנם מעורבותו של אפרתי בהתאבדות של בן-עמי, אדם שהיה מיודד איתו שנים רבות, איננה מתפענחת עד תום, אך הבירור שעשו כנען וטניה זיכה אותו מהחשד, שהוא היה זה שעודד את בן-עמי להתאבד כדי להציל את המפלגה מכתם השחיתות שדבק בה.

כספי ה"פריימריס"

פרשה מאוחרת נוספת מחיינו של אפרתי כאיש ציבור, שכנען וטניה לא הצליחו לפענח באופן מלא, קשורה ב"פריימריס" שהתקיימו במפלגה לקראת הכנסת האחרונה שאליה הציג אפרתי את מועמדותו. עד שהונהגה שיטת ה"פריימריס" במפלגה נעזר

ששת־הימים של האזור שבו נפלו פקודיו (בתש"ח) כאילו נתן טעם למוות הוא. - - - לא רק שטחי מולדת 'שוחררו' במלחמה ההיא, אלא גם אפרתי עצמו 'שוחרר' כשנכבשה הגבעה שעליה נהרגו האנשים שהוא שלח לקרב אבוד. כאילו סרה מעליו האצבע המאשימה" (עמ' 185).

ההסבר שלה רק מעצים את התמיהה לסיבת השינוי שהתרחש בהשקפתו על "השטחים", שינוי שהניעו לנטוש אחרי מלחמת לבנון את רעיון ארץ־ישראל השלמה. תרצה, בתו של אפרתי, היתה היחידה שידעה לדווח את הנימוקים לשינוי האידיאולוגי שהתחולל בהשקפתו: הוא הגיע למסקנה, "כי לא נוכל לשאת בעוד מאה שנים של מלחמה עקובה מדם. - - - הוא חשש שבעוד עשור או שניים נאבד את אחרוני ידידינו, - - - שהלובי המוסלמי בארצות־הברית יהיה גדול יותר וחזק יותר מהלובי היהודי" (עמ' 374).

סיפורה של תקופה

לתבנית החקירה והבילוש בתולדות־חיי של יואל אפרתי בשני המישורים, הפרטי והציבורי, הוסיף נתן שחם שתי הרחבות. הראשונה והמוצדקת היא ההרחבה על היחסים שהתפתחו בין טניה וכנען במהלך יותר משנה, בין השנים 1996-1997, שבהן עסקו בתחקיר כהכנה לכתיבת הביוגרפיה על אפרתי. יחסים אלה מתוארים בעיקר מנקודת־המבט של טניה, שגילתה תחילה חשד כלפי כנען בגלל פרסומו כרודף נשים, אך ככל שהעמיקה היכרותה איתו נענתה ליחסי האמון

ה"פריימריס" אילצה את כולם לגייס כספים כדי לשרוד בצמרת המפלגה, אך צער אמיתי התגנב לדבריו כשהוסיף, שגם אפרתי "ויתר על ההגינות שלו, על התמימות שלו", אחרי שגייס ל"פריימריס" שלו כספים "מאיזה יהודי באוסטרליה", שקיווה שיוכל לגבות את התמורה כאשר אפרתי יקבל אחרי הבחירות את תיק האוצר.

קאן לא הכחיש באוזני טניה את העובדה, שהזרים כספים לאפרתי בשביל "פריימריס" במפלגה, אך הצדיק את המעשה בכך שגם מועמדים אחרים "משכו כספים מכל מיני מקורות", וגם בכך שמניעיו היו טהורים משל האחרים. הוא לא ציפה לתמורה, אלא ביקש להחזיר לאפרתי את החוב שחב לו עבור הצלתו מהכלא בגרמניה. אף־על־פי־כן לא העלים קאן את אכזבתו מאפרתי, אחרי שהתברר לו שהנתמך שלו ב"פריימריס" החל להשמיע "המיית יונים" אחרי שנבחר בכספו כמועמד המפלגה לכנסת, שאז עדיין הרוב בה תמך בהרחבה ובחיזוק ההתיישבות בשטחים. את אכזבתו ביטא קאן בדרישה תקיפה שכותבי הביוגרפיה יתעלמו מהשנים האחרונות, היוניות, של אפרתי. הוא אפילו הציע פתרון יצירתי: שיסימו את הספר בשנים שאפרתי היה בשיאו, "כלומר, בימים שהיה שר הבינוי והשיכון בממשלת האחדות ובנה מעבר לקו הירוק יותר מכל קודמיו".

היתה זו דווקא טניה שהציעה הסבר מקורי למניעיו האישיים של אפרתי לגלות במשך שנים נאמנות כזו לחלום ארץ־ישראל השלמה: "הכיבוש במלחמת

שידיו לא היו יציבות (עמ' 203). וכיצד הניח אחר־כך, שהירצחו של בנו הגאון, אמין, היה עונשו על מות החולה ההוא. וכיצד הוליכו הקשר בין שני האירועים שעימתו אותו עם המוות לרעיון שיקים המשך לאמין על־ידי הפרייתה של אודליה בזרעו של אחיה.

מוצדקת פחות היא ההרחבה השנייה, זו שמתארת את מאמציה של טניה לקשור ביחסי אהבה תחת קורת־ביתה את שתי הנפשות הבודדות והסובלות, אודליה ונמרוד, שהתייתמו בגיל צעיר מאחד ההורים, אודליה מאמה ונמרוד מאביו. ההרחבה הראשונה היא פונקציונלית לסיפור־המעשה המרכזי והיא מעשירה אותו בתובנות מחכימות על נושאים שונים, כגון: יחסי אבות ובנים, יחסי גברים ונשים, מגבלות הזיקנה ויתרונותיה, כוחן השונה של התשוקה והאהבה, המוזרויות והסלקטיוויות של הזיכרון, טבעם המפתיע והמגוון של בני־אדם כפי שהוא מתגלה במצבים שונים של החיים ועוד. לעומת זאת בולטים בזרותם פרקי ההרחבה השנייה משום שאינם מתקשרים לפרקי סיפור־המעשה המרכזי. ולכן, על אף שגם הם כתובים בידו הבוטחת והמנוסה של נתן שחם, מוטב היה לוותר עליהם כדי למנוע את החלשת סיפור־המעשה המרכזי של הרומאן, סיפור התחקיר שעשו כנען וטניה במשך למעלה שנה על חייו ופועלו של יואל אפרתי.

ואכן, הלז של הרומאן "קרן אקסודוס" הוא התחקיר על ארבע הפרשות בחייו של יואל אפרתי, שבאמצעותן הצליח נתן שחם להחיות

והחברות שהתפתחו ביניהם במהלך העבודה המשותפת.

בהרחבה הזו משתלבים היטב גם הפרטים הביוגרפיים על השניים. הקירבה המשפחתית של טניה ליואל אפרתי, שניהם נצרים לשבט האפרוסי. שניים מבניו של השבט, יוסף אפרתי, אביו של יואל, והסינולוג פרופ' אפרוס, כבר כיהנו ברומאן קודם של שחם, "עצם אל עצמו" (1981); השפעת הניתוק של טניה בעודה ילדה מאביה, שחזר אל חיק משפחתו כקומוניסט כבוי כשהיתה כבר חיילת בת תשע־עשרה, על יחסיה עם בעלה, שממנו נפרדה במהלך התחקיר אחרי שלושים שנות נישואים; והתרומה של פעילותה הפוליטית מגיל חמש־עשרה ועד השנים האחרונות להבנת התנהגותו של יואל אפרתי באירועי חייו הפרטיים ובמבחן ארבע הפרשות המרכזיות בקריירה שלו כאיש־ציבור.

באופן דומה משתלבים היטב בסיפור־המעשה המרכזי גם הפרטים הביוגרפיים על חייו של כנען, ובמיוחד אלה שמסבירים כיצד השפיעה עליו העדות שנחשפה בתחקיר על מאמציו של יואל אפרתי, לקיים קשר עם ילדיו, על התמקדותו במהלך העבודה על הביוגרפיה בנסיונות לפייס את בתו, אודליה. בין הפרטים הביוגרפיים מחייו של כנען, המסבירים את עמדותיו כלפי מעשיו של אפרתי במבחני הפרשות שנקלע אליהן, חשובים במיוחד אלה שבהן עמד הוא עצמו בהכרח להתמודד עם המוות. כיצד הפסיק לנתח אחרי שחולה מת על שולחן הניתוחים בגלל התעקשותו לבצע את הניתוח אף־על־פי

הפוליטית בכל שנות המדינה והאידיאולוגית ממלחמת ששת־הימים ואילך.

באמצעות הביורור של ארבע הפרשות סוקר נתן שחם בעלילת הרומאן הבשל והחשוב הזה את תולדות התקופה המסעירה של דורו. בכך השיג את המטרה שהגדיר כנען לכתיבת ביוגרפיה על עסקן מפלגתי בלתי־חשוב בתולדות המדינה כיואל אפרתי: "אני נכנס להרפתקה הזאת לא כדי להנציח את אפרתי, אני מקווה לספר דרכו את הסיפור של הדור שלנו".

יוסף אורן

את התקופה של בני דורו, תקופה החופפת את העשורים הראשונים של המדינה, שבהם התגבשה החברה הישראלית. בעשותו כך הבלטי שחם שתי מסקנות חשובות על התקופה. הראשונה – שאין להבין את דיוקנה של החברה הישראלית בלי ההשפעה הגדולה שהיתה עליה לפרשות כאלה בתולדותיה. והשנייה – שאין סיכוי להבין את הדיוקן הזה בלי להצליב דילמות מארבעה מישורים שהחברה הצעירה הזו התלבטה בהם בעשורים הראשונים לקיומה: המוסרית בסיום השואה, הערכית במלחמת השיחרור,

"המונח 'פלטטין' אינו קיים כלל בקוראן. לפי הקוראן, 'ארץ ישראל' על שתי גדות הירדן, שייכת לעם ישראל והיא הוענקה לו על־ידי אללה (סורה 7 פסוק 137). ולא זו בלבד, אלא שאללה, אלהי הערבים בקוראן, מזהיר את עם ישראל מנסיגה מארצו. משה אומר לעם ישראל: 'עמי, בואו אל הארץ הקדושה אשר ציווה אלהים לכם ולא תיסוגו אחור פן תלכו לאבדון' (סורה 5 פסוק 21)".

הקורא נעמן כהן, במכתב למערכת "הארץ", 3.11.06